

Maja Zelić

Konzervatorski radovi na tvrđavi Topani i crkvi Gospe od Anđela u Imotskom od 2017. do 2019. godine

Maja Zelić
Ministarstvo kulture RH
Konzervatorski odjel u Imotskom
HR-21260 Imotski, Ante Starčevića 7

UDK: 725.963.025.3(497.583Imotski)“2017/2019“
726.025.3(497.583Imotski)“2017/2019“
726:272-523.42(497.583Imotski)
Stručni rad/ Professional Paper
Primljen/Received: 30. 1. 2019.

Ključne riječi: Imotski, tvrđava Topana, crkva Gospe od Anđela, konzervatorsko-restauratorski zahvati povodom 300. obljetnice oslobođenja Imotskog od osmanske vlasti

Keywords: Imotski, Topana Fortress, church of Our Lady of Angels, conservation-restoration interventions on the occasion of the 300th anniversary of liberation of Imotski from Ottoman rule

Povodom obilježavanja 300. obljetnice oslobođenja Imotskog od osmanske vlasti, tijekom 2017. godine na tvrđavi Topani započeli su konzervatorski radovi kojima je cilj što bolje prezentirati i valorizirati ovo važno zaštićeno kulturno dobro grada Imotskog. U podnožju tvrđave smjestila se najstarija imotska crkva Gospe od Anđela koja je tijekom 2017. godine građevinski sanirana izvođenjem zaštitnih radova koji su spriječili prodiranje vode i vlage u unutrašnjost crkve. Time su stvoreni preduvjeti njenog vraćanja u liturgijsku funkciju. Na najvišoj točki gornjeg platoa tvrđave, na krovu prostorije u jugoistočnom uglu, krajem 2018. i početkom 2019. godine uređen je vidikovac, izvedene su i montirane pristupne stube i zaštitna ograda. Sredinom 2017. godine realizirana je prva faza osvijetljenja tvrđave Topane, kojom je osvijetljen vanjski plašt bedema gornjeg nivoa tvrđave, a u budućnosti će se postaviti rasvjetna tijela po cijelom prostoru tvrđave.

UVOD

Povijesni izvori kažu da je 2. kolovoza 1717. godine na blagdan Gospe od Anđela Imotska krajina oslobođena od osmanske vladavine nakon žestokih borbi oko tvrđave Topane u Imotskom. Cijela krajina od tada ovu veliku pobjedu pripisuje zagovoru Gospe od Anđela koja je postala zaštitnica grada Imotskog i čitave Imotske krajine. U podnožju tvrđave uskoro je osnovana župa Imotski nazvana „B. M. Angelorum“¹, pa su mletačke vojne vlasti u njoj dale sagraditi župnu crkvicu posvećenu Gospi od Anđela.

Imotska tvrđava Topana već se stoljećima ponosno i visoko izdiže iznad Modrog jezera i grada Imotskog te je

jedan od najupečatljivijih simbola *grada na gori* koji je nastajao i postupno se razvijao u njenom podnožju. Nakon prestanka ratnih opasnosti i gubljenja obrambene funkcije, tvrđava je prepuštena propadanju. U cilju sprječavanja daljnjih devastacija, sedamdesetih godina 20. stoljeća Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture iz Splita pokrenuo je sustavnu obnovu ovoga vrijednog spomenika. Djelatnici spomenutog zavoda tada su izvršili arhitektonsko i fotografsko snimanje tvrđave na temelju kojih je izrađen projekt konzervacije najugroženijih dijelova na gornjem i donjem prostoru tvrđave² na osnovi kojeg su od 1978. do 1982. godine izvršeni zaštitni radovi.

U godinama proslave obljetnica često se javi potreba za konzervatorsko-restauratorskim zahvatima na graditeljskoj baštini. Tako je od 1995. do 1997. godine, na poticaj gvardijana fra Vinka Prlića, temeljito obnovljena crkva Gospe od Anđela na tvrđavi Topani koja je bila u djelomično ruševnom stanju i vrlo se rijetko koristila.³ Godine 2017. obilježavala se 300. obljetnica oslobođenja Imotskog od osmanske vlasti te je na zadovoljstvo imotskih franjevac, na čelu s gvardijanom fra Kristijanom Stipanovićem, konzervatora iz Konzervatorskog odjela u Imotskom i svih građana, Splitsko-dalmatinska županija financijski pomogla u realizaciji nekoliko konzervatorskih zahvata unutar tvrđave Topane koji bi trebali biti poticaj daljnjim sustavnim intervencijama u svrhu njene što bolje prezentacije.

² Arhitektonsko snimanje izvršili su članovi arhitektonskog odjela Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu: Bosiljka Bezić, dipl. ing. arh., Marijeta Brzović, ing. arh. i Mladen Popović, arh. tehn. Fotografirali su Davor Dumančić, Živko Bačić i Valdivia Britan. Projekt konzervacije izradili su Bosiljka Bezić, dipl. ing. arh. i Jerko Ferić, dipl. ing. građ. Usp.: BEZIĆ, BOSILJKA, 1983., 210.

³ Temeljita obnova crkve započeta je 1995. godine na temelju konzervatorskog elaborata s idejnim projektom obnove crkve koji je izradila Anita Gamulin, dipl. ing. arh., konzervatorica Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine iz Splita, a kojem je prethodila izrada arhitektonske snimke postojećeg stanja koju su izradili Mladen Popović, arh. tehn. i Anita Gamulin, dipl. ing. arh. GAMULIN, ANITA, 1996-1997., 12-16.

¹ VRČIĆ, fra VJEKO, 1967., 26.

1 Pogled iz zraka na tvrđavu Topanu i crkvu Gospe od Anđela (fototeka KIM, 2016.)
Aerial view of the Topana fortress and the church of Our Lady of Angels (KIM photo library, 2016)

TVRĐAVA TOPANA I DOSADAŠNJI RADOVI

Tvrđava Topana⁴ je smještena na klisuri nad Modrim jezerom, na padinama brda Podi iznad grada Imotskog. Prirodno je zaštićena s triju strana: sa sjeverne i zapadne strane Modrim jezerom, a s istočne dubokom vrtačom (Jelavića ili Gospin dolac) gdje je danas smješten gradski stadion. Zbog svoga dominantnog položaja nad Imotskim poljem kroz povijest je imala važno strateško značenje pa je već u starohrvatsko doba bila značajna utvrda⁵ koja je prerasla

4 Tvrđava je dobila naziv po posebnoj kuli sa zidanom platformom za topove, u vojnoj stručnoj terminologiji poznatoj kao *topana* (turski *tophana* znači ljevaonica (tvornica) i/ili spremište topova), koja je sagrađena u sjeveroistočnom dijelu utvrde za vrijeme Kandijjskih ratova između 1645. i 1669. godine.

5 Iako se u literaturi često navodi da se Imotski (i tvrđava) prvi put spominje u djelu Konstantina Porfirogeneta *De administrando imperio* (DAI) iz sredine 10. stoljeća, činjenica je da se tada spominje samo „Imota“ kao jedna od 11 hrvatskih županija. Isto djelo ne donosi Imotski u popisu tzv. naseljenih gradova u tadašnjoj Hrvatskoj. Međutim, pronalazak grede oltarne pregrade, koja ja kasnija iskorištena kao spolija na južnom bedemu tvrđave, dopušta mogućnost postojanja sakralnog objekta na mjestu današnje utvrde ili u njejoj neposrednoj blizini. Također je moguće pretpostaviti da je utvrda u nekom obliku postojala već tada, tj. u vremenu od 9. do 11. stoljeća. U svakom slučaju, to je mjesto iz strateških i reljefnih razloga izuzetno pogodno za gradnju utvrde u svim povijesnim razdobljima, još od prapovijesti. DAI, gl. XXX – XXXI; BEZIĆ, BOSILJKA, 1983., 207, 213; GUDELJ, LJUBOMIR, 2016., 90.

u srednjovjekovnu tvrđavu⁶ te u konačnici postala jedna od najznačajnijih mletačkih fortifikacija u dalmatinskom zaleđu nakon pobjede nad Turcima 1717. godine.

Tvrđava Topana je nepravilnog oblika koji prati oblik klisure na kojoj je podignuta te se sastoji od dvije razine. Niža je razina tzv. podgrađe s glavnim ulazom i zidom sa okruglom kulom, u kojem su se nalazile zgrade stambenih prostora vojne posade („kvartiri“) i kovačnice. U nastavku je donji prostor s ulazom i poluokruglom kulom uz koju su Mlečani po oslobođenju grada Imotskog od Turaka sagrađili crkvicu Gospe od Anđela kao sjedište vojne župe⁷ za mletačku vojnu posadu na tvrđavi, ali su se njome služili i civili. Tadašnji župnik, fra Stipan Vrljić, stanovao je u maloj prostoriji iznad ulaza u tvrđavu.⁸ Zbog blizine crkve, nakon odlaska Osmanlija, podno zidina podgrađa izgrađeno je groblje.⁹ Na gornjoj razini utvrde do koje vodi niz ste-

6 U srednjovjekovnim izvorima tvrđava se spominje kao oppidum, castellum, castrum. BEZIĆ, BOSILJKA, 1983., 207.

7 VRČIĆ, fra VJEKO, 1978., 182.

8 VRČIĆ, fra VJEKO, 1978., 182.

9 Predziđe Topane pred južnim zidinama s okruglom kulom tijekom stoljeća potpuno nestaje zajedno s grobljem koje je tu osnovano nakon odlaska Turaka. BEZIĆ, BOSILJKA, 1983., 209.

penica i kojom dominira već spomenuta poluokrugla kula topana, nalazili su se „kvartiri“, prostori za oružje i artiljeriju, cisterne i bunari s vodom, skladišta hrane te tamnice (sl. 1), što se može vidjeti na najstarijem prikazu (crtežu) tvrđave koji datira s početka 18. stoljeća¹⁰. Tijekom stoljeća tvrđava je doživjela brojne građevinske preinake, rušenja, dogradnje i popravke¹¹. Nestankom turske opasnosti Topana je polako izgubila svoje strateško značenje te ju je postupno nagrizao zub vremena. Konačno je napuštena oko 1816. godine i prepuštena propadanju, a uvelike je dodatno oštećena 1911. godine gradnjom spremišta za vodu koje je ukopano na njenom najvišem platou¹² te konstantnim odnošenjem kamena koji je lokalnom stanovništvu poslužio u građevinske svrhe¹³.

Istražni i zaštitni arheološko-konzervatorski radovi za spas donjeg i gornjeg dijela tvrđave od daljnjeg propadanja pokrenuti su 1973. godine pod nadzorom konzervatora Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita i trajali su s prekidima sve do 1997. godine. Na gornjem prostoru tvrđave od 1978. do 1982. godine izvedeni su zaštitni radovi koji su uključivali konzervaciju dvostrukih južnih zidina, istočne zidine, jugozapadnog i jugoistočnog ugla, poluokrugle kule na sjeveroistočnom uglu, rekonstrukciju nadsvođene prostorije na jugoistočnom uglu, a radovi na donjem prostoru uključivali su rekonstrukciju ulaza s puškarnicama uz poluokruglu kulu.¹⁴ Temeljita rekonstrukcija i građevinska sanacija crkve Gospe od Anđela, kako je već rečeno, trajala je od 1995. do 1997. godine, o čemu će u daljnjem tekstu biti više riječi. Godine 1995. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika iz Splita proveo je arheološka istraživanja na prostoru podgrađa s okruglom kulom¹⁵, a konzervaciju i djelomičnu rekonstrukciju podgrađa 1996. godine vodila je Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine iz Splita.¹⁶ O svim konzervatorskim zahvatima na gornjem i donjem nivou tvrđave Topana i o vlastitom doprinosu istima detaljno su u svojim radovima pisale arhitektice Bosiljka Bezić i Anita Gamulin te arheologinja Maja Petrincec.

10 Najdetaljniji nacrt tvrđave Topane s opširnom legendom i opisom pojedinih djelova tvrđave datiran na početak 18. stoljeća čuva se u Državnom Arhivu u Veneciji (Venezia, Archivio di Stato, Sezione di fotoproduzione, N° 1377.). GAMULIN, ANITA, 1996-1997., 10.

11 Mlečani su tvrđavu popravljali nakon razaranja u mletačko-turskim ratovima. Godine 1729. generalni providur Dalmacije u Imotski je poslao Ivana Macanovića iz Trogira, pripadnika poznate graditeljske obitelji koja je radila na sinjskoj, kninskoj i zadarskoj utvrdi kako bi obnovio tvrđavu, a sredinom 18. stoljeća vojni inženjer Mletačke republike Francesco Rossini poslao je vlastima u Veneciji izvještaj o postojećem stanju i potrebnim zahvatima na Imotskoj tvrđavi. ISTO, 9.

12 U budućnosti bi trebalo razmišljati o uklanjanju i izmještanju spremišta za vodu u sklopu radova uređenja i prezentacije gornjeg platoa tvrđave prilikom unošenja novih funkcija i sadržaja.

13 GAMULIN, ANITA, 2007., 667.

14 BEŽIĆ, BOSILJKA, 1983., 210 – 221.

15 Istraživanja su vodili arheologinja Maja Petrincec i prof. Silvana Bubalo. O tim arheološkim istraživanjima detaljno je pisala Maja Petrincec. PETRINEC, MAJA, 2000., 227-232.

16 Radove je vodila Anita Gamulin, dipl. ing. arh.

S obzirom na sve što se dogodilo na imotskoj tvrđavi u posljednjih dvjestotinjak godina, od prestanka njene funkcije do devastacija, rušenja i različitih radova (uljučujući i one konzervatorske), potrebno je napraviti sveobuhvatnu detaljniju analizu i valorizaciju same tvrđave kao i dosadašnjih radova na njoj.

Nakon desetak godina stanke, u međuvremenu novoo-snovani Konzervatorski odjel u Imotskom¹⁷ i njegovi djelatnici konzervatori Ivan Alduk, Katarina Cvitanić i Maja Zelić na sebe su preuzeli obvezu i dužnost nastavka očuvanja imotske tvrđave i konzervatorskih zahvata na njoj. Za početak su na crkvi Gospe od Anđela tijekom 2017. godine izvedeni radovi građevinske sanacije s ciljem sprječavanja daljnjeg prodiranja vode i vlage unutar same građevine te su djelomično postavljena rasvjetna tijela oko bedema tvrđave. Krajem 2018. godine uređen je vidikovac na najvišoj točki gornjeg nivoa tvrđave, a montažom zaštitne ograde i stuba za pristup vidikovcu početkom 2019. godine on je konačno stavljen u funkciju.

CRKVA GOSPE OD ANĐELA

Zapravo se radi se o jednostavnom sakralnom sklopu međusobno povezanih objekata koji su postupno nastajali tijekom 18. stoljeća, na kojem možemo razlučiti tri faze gradnje: izvorna (stara) crkva Gospe od Anđela, kapela (sakristija) te aneks crkve (predprostor) koji je u konačnici fizički povezao i ujedinio prva dva objekta. Osim faznosti, sklop karakterizira i promjena orijentacije te položaja oltara¹⁸ (sl. 2).

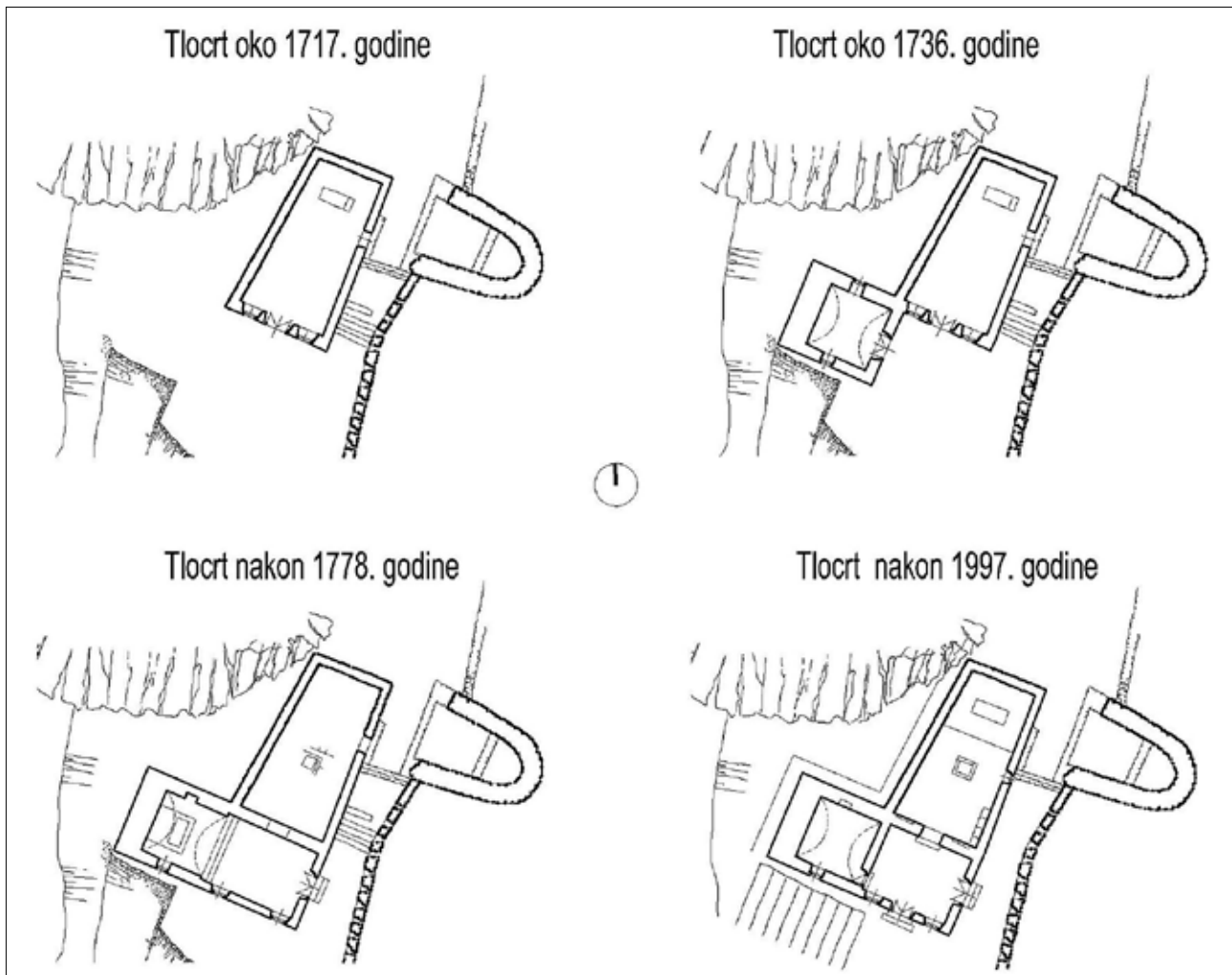
Izvorna crkva je sagrađena 1717. godine kao jednostavna jednobrodna građevina nepravilnoga pravokutnog tlocrta, orijentacije sjever – jug. Bila je građena od sitnijeg i nepravilnijeg kamenja, zakrovljena strmim dvostrešnim krovom s kamenim pokrovom, s jednim prozorom na istoku te glavnim pročeljem na jugu na kojem je bio ulazni portal.¹⁹ Između 1717. i 1736. godine uz jugozapadni ugao crkve dograđen je objekt (današnja sakristija, a nekadašnja kapela) za koji se, zbog smještaja pod liticom i načina gradnje s debelim kamenim zidovima i kamenim bačvastim svodom, pretpostavlja²⁰ da se izvorno radilo o vojnom

17 Dio djelatnosti splitskog Konzervatorskog odjela preuzeo je novi odjel sa sjedištem u Imotskom 2007. godine.

18 Konzervatorica Konzervatorskog odjela u Imotskom Maja Zelić, dipl. ing. arh., kao voditeljica zaštitnih radova na crkvi Gospe od Anđela tijekom 2017. godine detaljno je istražila povijesni nastanak, arhitektonski razvoj i preoblikovanje ove sakralne građevine, u čemu su joj uvelike pomogli objavljeni radovi i ustupljena dokumentacija kolegice konzervatorice Anite Gamulin, dipl. ing. arh. iz Splitskog konzervatorskog odjela, koja se ranije bavila ovom tematikom.

19 Najstariji grafički prikaz crkve sačuvan je na već ranije spomenutom mletačkom katastru s početka 18. stoljeća koji se nalazi u Državnom Arhivu u Veneciji, gdje je vidljiva crkva jednostavnog pravokutnog tlocrta u donjem dijelu tvrđave, GAMULIN, ANITA, 1996-1997., 11.

20 Fra Vjeko Vrčić u svojim radovima smatra da je ovaj objekt izvorno bio skladište, a da je poslije služio u sakralne svrhe. VRČIĆ, fra VJEKO, 1978., 185.

2 Prikaz povijesno-arhitektonskog razvoja sakralnog sklopa Gospe od Anđela (foto: M. Zelić, fototeka KIM, 2017.)

Historical and architectural development of the complex of the church of Our Lady of Angels (photo: M. Zelić, KIM photo library, 2017)

skladištu²¹. Godine 1778. izvorna stara crkva je napuštena i prepuštena propadanju²², a uz istočnu stranu kapele je nakon 1778. godine dograđen aneks (predprostor) kojim se ona povećala. Nova je crkva tako postala kapela s aneksom orijentacije istok – zapad, s novim ulaznim pročeljem na istoku. Zidovi i krov izvorne stare crkve postupno su se većim dijelom urušili. Sve građevine su tijekom niza stoljeća znatno oštećene u čestim potresima, jer su građene od slabog i nekvalitetnog kamena, ali su oštećenja nastajala i zbog čestog odrona kamena s gornjeg dijela tvrđave.

Godine 1967. na inicijativu župnika fra Vjeko Vrčića, a povodom proslave 250. obljetnice oslobođenja Imotske

21 Dograđeni dio crkve vidljiv je na sačuvanim grafičkim prikazima tvrđave iz toga vremena. Na arhivskom nacrtu tvrđave iz 1736. godine (HAZd, Mletački katastri XVIII. stoljeća) vidljiva je nova građevina jugozapadno od izvorne crkve koja je obilježena znakom križa. Na crtežu Pietra Corira sa naslovne strane rukopisnog katastika franjevačkog samostana u Imotskom iz 1774. godine vidi se crkva s dvostrešnim krovom te građevina pravokutnog tlocrta, orijentacije istok – zapad, s ulaznim vratima na istoku, zakrovljena dvostrešnim krovom. GAMULIN, ANITA, 1996-1997., 11-12.

22 VRČIĆ, fra VJEKO, 1967., 36.

krajine od Turaka, kapela s aneksom je rekonstruirana s betonskim intervencijama u cilju očuvanja od daljnog propadanja, ali je time njen izvorni izgled bitno izmijenjen, a proces propadanja znatno je ubrzan. Građevina je zakrovljena ravnom armiranobetonskom pločom, zidovi su pojačani cementnom smjesom, a unutrašnjost je fugarana betonskim fugama.²³

Crkva je taj porušen, zapušten i neprimjeren izgled imala do sredine 1990-ih godina, kada su djelatnici Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine iz Splita izradili svu potrebnu projektnu dokumentaciju za njenu obnovu.²⁴ Između 1995. i 1997. godine provedeni su konzervatorski istražni radovi te radovi građevinske sanacije i rekonstrukcije. Ovi radovi imali su za cilj uvažavanje svih triju faza gradnje sakralnog sklopa te njegovo vraćanje u

23 VRČIĆ, fra VJEKO, 1967., 186.

24 Konzervatorski elaborat s idejnim projektom obnove crkve izradila je Anita Gamulin, dipl. ing. arh., konzervatorica Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine iz Splita, a kojem je prethodila izrada arhitektonske snimke postojećeg stanja koju su izradili Mladen Popović, arh. tehn. i Anita Gamulin, dipl. ing. arh.

liturgijsku funkciju.²⁵ Dijelom porušena stara crkva tada je građevinski sanirana i obnovljena u izvornom obliku, a dograđeni aneks postao je predprostor staroj izvornoj crkvi. Porušeni kameni zidovi zazidani su do pune visine, crkva je zakrovljena drvenom krovnom konstrukcijom s pokrovom od kupe kanalice, nadomješten je kameni pod u unutrašnjosti, a južno pročelje je dobilo ulaz. Kapela je postala sakristija, pokrivena je kamenim pločama te se u konačnici jasno čitala visinska razlika između niže sakristije i više crkve.

Unutrašnjost crkve je ožbukana, s vidljivom drvenom konstrukcijom krovništva. Glavni oltar s jednostavnom kamenom menzom izradio je akademski kipar Veno Jerković. Na prozoru istočnog pročelja nalazi se vitraj akademskog slikara Josipa Botterija, a crkva je opremljena jednostavnim drvenim klupama.

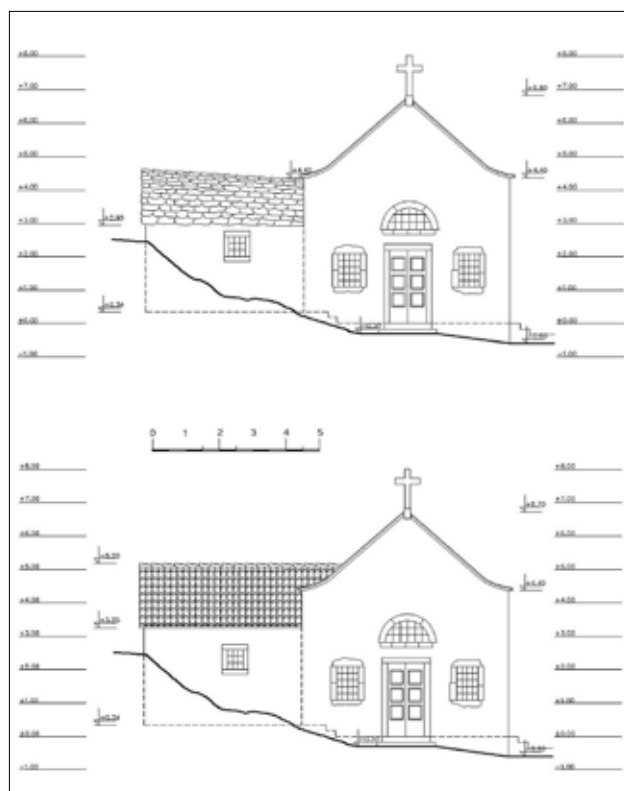
Od posljednjih intervencija na crkvi pojavio se niz problema vezanih uz prodor vode i kapilarne vlage u unutrašnjost građevine, najviše kroz zapadni zid crkve, južni i zapadni zid sakristije te kroz krovove crkve i sakristije, a posebno na spoju kamenog krova sakristije i zapadnog zida crkve. Uzroke moramo tražiti u spoju nekoliko čimbenika: djelomično u nestručnoj izvedbi radova sredinom devedesetih godina, u dotrajanim materijalima, a prvenstveno u položaju crkve u podnožju litice niz koju se slijevaju oborinske vode i činjenici da je objekt sa zapadne strane djelomično ukopan u teren. Zbog navedene problematike bilo je potrebno pristupiti ponovnoj sanaciji crkve, kako bi se u njoj mogla nastaviti održavati redovna bogoslužja.

Godine 2017. izrađena je projektna dokumentacija²⁶ za projekt rekonstrukcije i sanacije crkve Gospe od Anđela na osnovi kojega su i izvedeni radovi²⁷. Zaštitni radovi su se odnosili na građevinsku sanaciju dijelova objekta koji su najviše ugroženi zbog prodora vode i vlage: injektiranje donjeg dijela zidova smjesom protiv uspona kapilarne vlage, skidanje fuga i ponovno fugiranje zidova, demontiranje postojećih pokrova na crkvi (kupa kanalica) i sakristiji (kamene ploče) te izvedba novih (sl. 3). Kamene ploče u mortu na krovu sakristije, naime, nisu bile ispravno složene i postavljene, a presjek krova je bio neprimjerenog i nepravilnog oblika. Pokrov od kupe kanalice na krovu crkve i njenog predprostora bio je sporan i propuštao je vodu. Spoj zida crkve i krova sakristije također je bio loše

25 O tim zahvatima je detaljno pisala Anita Gamulin u svom članku o crkvi Gospe od Anđela na Topani, isto, 14-16., te Zoraida Demori Staničić u svom članku o obnovi crkve, DEMORI STANIČIĆ, ZORAIDA, 1995., 46-48.

26 Projektnu dokumentaciju je izradio Ured ovlaštenog inženjera građevinarstva Neven Kunjašić, dipl. ing. građ. u suradnji s konzervatoricom Majom Zelić, dipl. ing. arh. te ostalim djelatnicima Konzervatorskog odjela u Imotskom Ivanom Aldukom i Katarinom Cvitanić.

27 Radove na sanaciji i obnovi crkve Gospe od Anđela izvodio je ovlašten izvođač radova na zaštićenim kulturnim dobrima G. O. „PORTAL“ iz Vinjana Donjih, a financirala ih je Splitsko-dalmatinska županija.

3 Crkva Gospe od Anđela – južno pročelje, snimka zatečenog stanja i projekt obnove (foto: M. Zelić, fototeka KIM, 2017.)

Church of Our Lady of Angels, south façade, condition before restoration and restoration project (photo: M. Zelić, KIM photo library, 2017)

izveden, a problem je predstavljala i denivelacija krovnih ploha sakristije i crkve te uporaba dviju vrsta materijala za pokrov: kamenih ploča i kupa kanalica. Sukladno sve-mu navedenom, bilo je potrebno demontirati postojeće dotrajale slojeve krova na crkvi i sakristiji te izvesti nove. Na pripremljene krovne plohe postavljeni su svi potrebni novi slojevi izolacije te je uspostavljen jedinstveni pokrov od kupe kanalice suhim načinom ugradnje na svim krov-nim ploham (sl. 4-6). Jedinstveni pokrov od kanalica bio je predviđen i jednom verzijom projekta obnove iz 1995. godine,²⁸ ali u konačnici nije izveden, već je sakristija završno pokrivena kamenim pločama. Također, zidovi sakristije i njenoga zapadnog zabata nadograđeni su za nekoliko redova kamena (za oko 50 cm), a iznad postojećeg svoda izvedena je dvostrešna drvena krovna konstrukcija s pokrovom od kupe kanalice. Isto tako, ostvaren je kvalitetan spoj krova sakristije s krovom crkve, čime je riješen dio problema s vodom i vlagom na tom kritičnom mjestu.

U recentnim radovima na crkvi nastojalo se maksimalno

28 Nekoliko verzija projekta obnove pronašlo se u dokumentaciji koju je Konzervatorskom odjelu u Imotskom ustupila kolegica iz Splitskog konzervatorskog odjela konzervatorica Anita Gamulin, dipl. ing. arh., koja je bila autorica projekta i vodila je zaštitne radove iz 1990-ih godina.

poštivati osnovnu ideju opsežnog konzervatorskog zahvata iz 1990-ih godina o očuvanju svih povijesnih slojeva crkve, kako u visinama krovnih ploha, tako i u pojedinim detaljima pročelja. Isto tako, korištenjem ujednačenoga pokriva za obje građevine i izmjenom geometrije krovišta postignut je bolji međusobni vizualni i estetski sklad, a podizanjem visine sakristije uspostavljen je primjereniji i proporcionalniji omjer volumena objekata koji čine sakralni sklop. U konačnici se u interijeru i eksterijeru crkve i dalje čita faznost gradnje sklopa.

Na kraju ćemo se osvrnuti na natpis koji se nalazi iznad grobnice na sredini lađe najstarijeg dijela crkve, koja je vjerojatno prekopana 1935. ili 1973. godine.²⁹ Dimenzije kamene ploče su 56 x 50 cm i na njoj je natpis u osam redova, klesan prilično pravilno tako da ga je lako čitati. Na dnu natpisa je grb obitelji Semitecolo – štit s krunom unutar kojega je u gornjem dijelu lav, a u donjem tri kose grede položene ulijevo. Lijevo i desno od štita su zastave na kopljima (sl. 7).

D(eo) O(ptimo) M(aximo)
 HOC SVB LAPIDE LATENT CINE=
 RES NOB(ili)S(simi) VIRI ANT(onii) M(ariae) SEMITECOLO
 PROV(EDITORI) QVI PRIMUS E OC PATRITII SACRI=
 FICIO VITAE IN ALTERO REGIMINE
 ONVSTVS GLORIA ET MERITIS NA=
 TVRAE DEBITVM PERSOLVIT AN(n)O
 D(omi)NI MDCCXXXVII DIE IX MARTII³⁰

Obitelj Semitecolo je stara mletačka plemićka obitelj. Krajem 17. i u prvim desetljećima 18. stoljeća nekoliko pripadnika ove obitelji bilo je na službi u Dalmaciji. Prvo-ga od njih, Antonija Mariju Semitecola, susrećemo u povijesnim izvorima u bitci za oslobođenje Knina od osmanske vlasti 1688. godine.³¹ S obzirom na veliku razliku u godinama, vjerojatno se ne radi o imotskom providuru. Godine 1716. (godinu dana prije oslobođenja Imotskog od osmanske vlasti) u Makarskoj se kao izvanredni providur spominje jedan Antonijo Marija Semitecolo.³² Radi se o istoj osobi koju je u sklopu svog izvještaja o napadu na Imotski krajem srpnja i početkom kolovoza 1717. go-

29 VRČIĆ, fra VJEKO, 1995., 44, UJEVIĆ, ANTE, 1991., 158.

30 Iako su tekst i prijevod natpisa već doneseni u literaturi, ovdje donosimo nešto drugačiji prijevod: *Bogu Najboljem Najvećem, Pod ovim kamenom leži pepeo najplemenitijeg muža Antonija Marije Semitecola, providura, koji je prvi od plemića, žrtvujući život za drugog upravljanja, ispunjen slavom i zaslugama umro (ispunio dug životu) Godine Gospodnje 1737. dana 9. ožujka.* Verzije prijevoda natpisa do sada su donijela dva autora: fra Vjeko Vrčić i Ante Ujević. VRČIĆ, fra VJEKO, 1995., 45., UJEVIĆ, ANTE, 1991., 159.

31 *Continuatio historiae Venetae ab anno 1669 usque ad annum 1692*, 146: <https://books.google.hr/books?id=7BtAAAAcAAJ&pg=PP7&lpq=PP7&dq=continuatio+historiae+venetae#v=onepage&q=continuatio%20historiae%20venetae&f=false>, 25.01.2019.

32 *Avvisi italiani, ordinarii e straordinarii dell' anno 1716*, 195, 216: <https://books.google.hr/books?id=4ElbAAAAcAAJ&pg=PA68&lpq=PA68&dq=avvisi+italiani+ordinarii+e+straordinarii+dell+anno+1716>, 25.01.2019.

4 Pogled na crkvu i sakristiju prije obnove 2017. (foto: M. Zelić, fototeka KIM, 2016.)

View of church and sacristy before the 2017 restoration (photo: M. Zelić, KIM photo library, 2016)

dine spomenuo generalni providur Mocenigo.³³ Vjerojatno je to isti Semitecolo koji se nekoliko godina kasnije, točnije 1720. godine, spominje kao zapovjednik tvrđave Fort Opus tj. Opuzen.³⁴ Međutim, izgleda da je on umro na toj dužnosti 1720. godine, iako to nije sigurno³⁵. Naime, Soldo donosi priču iz 1721. godine kada su vojnici iz sinjske tvrđave napokon bili prisiljeni vratiti Gospinu sliku fratrima, tj. u samostansku crkvu.³⁶ Tom je prilikom odluku dužda i generalnog providura Marcantonia Diedo morao u djelo provesti tadašnji sinjski providur Antonijo Marija Semitecolo.³⁷ Problem je u tome što isti autor A. M. Semitecola ne donosi u popisu sinjskih providura za tu godinu, već za godine od 1732. do 1734.³⁸ Nakon službovanja u Sinju ovog A. M. Semitecola, svakako, nalazimo kao providura u Imotskom, gdje je umro i bio pokopan u crkvi Gospe od Anđela.³⁹ Radi se definitivno o jednoj od brojnih karijera mletačkih dužnosnika u Dalmaciji koju ćemo u budućnosti morati dodatno rasvijetliti.

VIDIKOVAC NA GORNJEM PLATOU TVRĐAVE

Gornji dio imotske tvrđave nije toliko dobro očuvan zbog znatnih oštećenja izazvanih potresima, nebrigom i ljudskim faktorom. Između 1978. i 1981. godine izvršeni su zaštitni konzervatorski radovi na gornjem dijelu tvrđave Topane, u sklopu kojih je istražen i saniran veći dio tvrđa-

33 NIKIĆ, fra ANDRIJA, 1989., 177.

34 *Cronaca della Citta e Territorio di Narenta*, 52, 56: <https://books.google.hr/books?id=StXAAAAcAAJ&pg=PA30&lpq=PA30&dq=Cronaca+della+Citta+e+Territorio+di+Narenta>, 25.01.2019.

35 ISTO.

36 SOLDI, JOSIP ANTE, knj. II, 2011., 254-255.

37 ISTO.

38 ISTO 60, 351, SOLDI, JOSIP ANTE, knj. I, 2011., 99, 164

39 VRČIĆ, fra VJEKO, 1995., 45.

5 Pogled na crkvu i sakristiju tijekom obnove 2017.
(foto: M. Zelić, fototeka KIM, 2017.)

View of church and sacristy during the 2017 restoration
(photo: M. Zelić, KIM photo library, 2017)

6 Pogled na crkvu i sakristiju nakon obnove 2017.
(foto: M. Zelić, fototeka KIM, 2017.)

View of church and sacristy after the 2017 restoration
(photo: M. Zelić, KIM photo library, 2017)

ve.⁴⁰ U sklopu radova krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina posebna je pozornost posvećena jugoistočnom uglu gornjeg nivoa tvrđave gdje se nalaze dvije prostorije presvođene bačvastim svodovima.⁴¹ Prostorije su istražene, konzervirane i većim dijelom rekonstruirane te stavljene pod zajedničku ravnu krovnu plohu. Prostorije nakon konzerviranja nikada nisu dobile novu namjenu, pa su s vremenom postale zapuštene.

Gornji plato tvrđave praktički je neiskorišten, što je u potpunom neskladu s njegovim potencijalom. Iako se radi o najvišoj točki tvrđave, s tog dijela nije postojala nikakva vizualna komunikacija tvrđave s gradom i znatno širim područjem oko njega (sl. 8). Stoga se pokazala potreba za formiranjem vidikovca na najvišoj točki tvrđave kako bi se na suvremeni način prezentirala osnovna strateška funkcija gotovo svake tvrđave, a to je nadzor prostora oko i podno nje. Najpogodnija i najlogičnija pozicija za formiranje vidikovca jest ravni krov iznad prostorija u jugoistočnom uglu gornjeg dijela tvrđave, jer se odatle pruža predivan pogled na gotovo čitav grad, Imotsko-bokuljsko polje i planinu Biokovo.

Kako bi se vidikovac stavio u funkciju, izrađen je projekt prezentacije gornjeg dijela tvrđave s vidikovcem i dvokrakim stubama „L-oblika“ te zaštitnom ogradom na budućem vidikovcu.⁴² Konzervatorske smjernice su zahtijevale nenametljiv dizajn i odabir suvremenijeg ma-

7 Natpis iznad grobnice u najstarijem dijelu crkve Gospe od Anđela
(foto: I. Alduk, fototeka KIM, 2018.)

Inscription above the tomb in the oldest part of the church of Our Lady of Angels (photo: I. Alduk, KIM photo library, 2018)

terijala (čelik) prilikom oblikovanja stuba i ograde, koji neće sugerirati „povijesnost“, dok će istodobno zadovoljavati sve potrebne tehničke specifikacije koje između ostalog uključuju lakšu demontažu radi održavanja i eventualnih prilagodbi drukčijem načinu korištenja (sl. 9).

Izvedba stubišta uključivala je montažu dužeg kraka dvokrakih stuba „L“ oblika uz sjeverni zid veće prostorije presvođene bačvastim svodom te uspostavljanje zaštitne ograde protiv pada s visine na krovu vidikovca s njegove sjeverne i zapadne strane (sl. 10). Stube i zaštitna ograda izrađeni su od pocinčanih čeličnih elemenata. Prije montaže samih stuba, krajem 2018. godine izvedeni su zaštitni radovi na krovu vidikovca koji su uključivali izvedbu svih potrebnih izolacijskih i završnih slojeva te podizanje, odnosno zidanje dijela južnog i istočnog zida bedema na višu visinu radi sigurnosti pristupa⁴³. Početkom 2019.

40 O tim radovima koje su vodili i koordinirali djelatnici Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu detaljno je pisala Bosiljka Bezić u svom članku o imotskoj tvrđavi Topani. BEZIĆ, BOSILJKA, 1983., 210-220.

41 Ranije spominjani mletački nacrt s početka 18. stoljeća navodi da su se iznad dviju presvođenih prostorija nalazile platforme za artiljeriju. 42 Projekt je izradio Ured ovlaštenog inženjera građevinarstva Neven Kunjašić, dipl. ing. građ., u suradnji s Majom Zelić, dipl. ing. arh. iz Konzervatorskog odjela u Imotskom. Radove na izvedbi vidikovca i pristupnih stuba financirala je Splitsko-dalmatinska županija.

43 Radove je izvela tvrtka „Kvinar“ d.o.o. iz Podstrane.

8 Gornji nivo tvrđave Topane (foto: I. Alduk, fototeka KIM, 2018.)

Upper level of the Topana fortress (photo: I. Alduk, KIM photo library, 2018)

9 Tlocrt dijela gornjeg platoa tvrđave Topane s planiranim vidikovcem i stubama (foto: M. Zelić, fototeka KIM, 2017.)

Ground plan of the upper plateau of the Topana fortress with planned belvedere and stairs (photo: M. Zelić, KIM photo library, 2017)

godine završena je montaža stuba i ograde te je vidikovac stavljen u funkciju⁴⁴.

OSVJETLJENJE TVRĐAVE I BUDUĆI RADOVI

Osnovna ideja idejnog projekta osvjetljenja tvrđave Topane⁴⁵ je pokazati, koliko je to moguće, podjelu tvrđave na dva dijela: donji s ulazom i crkvicom Gospe od Anđela te središnji gornji dio. Rasvjetom gornjeg platoa tvrđave htjelo se naglasiti neke detalje njegova unutrašnjeg ras-

⁴⁴ Izradu i montažu stuba i ograde izvela je tvrtka „Argentin“ d.o.o. iz Kaštel Novog.

⁴⁵ Idejni projekt osvjetljenja tvrđave Topane izradila je tvrtka „SEDRA“ d.o.o. iz Sobre, odnosno arhitektica Jelena Merćep-Hajdić, dipl. ing. arh. iz Splita.

poreda, sačuvanih zidova i ostataka prostorija. Do proslave 300. obljetnice oslobođenja Imotskog od turske vlasti u kolovozu 2017. godine izveden je samo dio planiranog osvjetljenja, odnosno rasvjeta bedema gornjeg platoa⁴⁶ (sl. 11). Postavljena su led rasvjetna tijela koja, iako skuplja, dugoročno uvelike štede električnu energiju utrošenu za rasvjetu tvrđave. Projekt osvjetljenja imotske tvrđave planira se izvesti u cijelosti čim se za to pribave potrebna financijska sredstva.

U idućih nekoliko godina bilo bi potrebno detaljno valorizirati Topanu, kako samu utvrdu, tako i dosadašnje radove na njoj. Tvrđava Topana nažalost nije uspjela doživjeti visok stupanj očuvanosti građe zahvaljujući brojnim oštećenjima i devastacijama tijekom vremena, ali je njena kulturna, povijesna i simbolička vrijednost značajna za daljnje proučavanje kulturno-povijesnog konteksta i naslijeđa, kao i fortifikacijske arhitekture na ovom području.

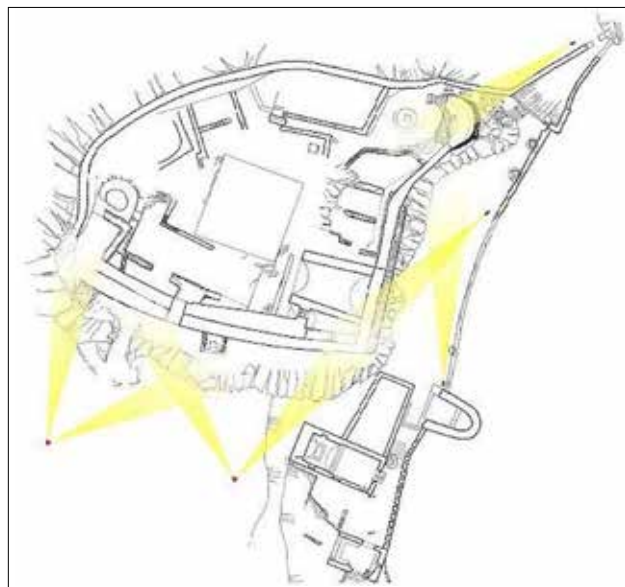
Zahvaljujući sačuvanim povijesnim izvorima i dokumentaciji o ranije provedenim istražnim i zaštitnim konzervatorskim radovima, sadašnje stanje i materijalnu pojavnost tvrđave moguće je povezati s prošlošću, odnosno moguće je iščitati i identificirati faze gradnje i načine korištenja tvrđave kroz povijest te promišljati o njenoj daljnjoj obnovi, prezentaciji i načinima korištenja u budućnosti. To uključuje stavljanje u funkciju prostorije iznad glavnog ulaza u tvrđavu koja može funkcionirati

⁴⁶ I ove radove je financirala Splitsko-dalmatinska županija.

10 Projekt uređenja vidikovca sa stubama na gornjem nivou tvrđave Topane – pogled na istok i pogled na sjever (foto: M. Zelić, fototeka KIM, 2017.)

Project for the belvedere with stairs at the upper level of the Topana fortress – east and north views (photo: M. Zelić, KIM photo library, 2017)

11 Prikaz idejnog rješenja prve faze rasvjete na tvrđavi Topani (foto: M. Zelić, fototeka KIM, 2017.)

Initial design for the first phase of the Topana fortress lighting (photo: M. Zelić, KIM photo library, 2017)

kao info-punkt i suvenirnica.⁴⁷ Isto bi se trebalo dogoditi i s dvjema presvođenim prostorijama na gornjem platou koje zavrjeđuju stavljanje u funkciju i uspostavu adekvatne namjene. Daljnje intervencije na gornjem platou uključuju osmišljavanje i postavljanje signalizacije, odnosno info-tabli za prezentaciju postojećih arheoloških nalaza, dosadašnjih konzervatorskih intervencija te pružanje informacija o nazivu i namjeni svake pojedine poznate prostorije. Nadalje, uz manje građevinske intervencije, površina gornjeg platoa tvrđave mogla bi se dugoročnije i kvalitetnije koristiti za raznovrsna kulturna događanja i manifestacije, poglavito tijekom ljetnih mjeseci, koje se danas odvijaju vrlo rijetko. Svi budući zahvati imaju za cilj oživljavanje ovoga nepravedno zapostavljenog resursa graditeljske baštine koji ima sve predispozicije da jednog dana postane posjećena kulturno-turistička destinacija i atrakcija grada Imotskog. Stoga je nužno potrebno Topanu uvrstiti u turistički kontekst čitave Imotske krajine, strategiju razvoja turizma, ali i u bitne planske i razvojne dokumente grada Imotskog.

Imotska tvrđava Topana jedan je od najvrjednijih i najvažnijih spomenika *grada na gori* koja je obilježila njegovu povijest u posljednjih više od deset stoljeća. Grad se u ko-

47 Prostorija iznad glavnog ulaza u tvrđavu koja je nekad u prošlosti služila kao stan župnika fra Stipana Vrljića i prostor glavnog ulaza građevinski su sanirani kraj 2018. godine. Radovi sanacije su obuhvaćali skidanje dotrajalih fuga, fugiranje zidova, injektiranje zidova, čišćenje zidova, sanaciju kamenog poda i drvene međukatne konstrukcije te izmještanje instalacija. Radove je izvodila tvrtka „Kvinar“ d.o.o. iz Podstrane prema troškovniku radova koji je izradio Ured ovlaštenog inženjera građevinarstva Neven Kunjašić, dipl. ing. građ., a financirala ih je Splitsko-dalmatinska županija.

načnici i razvio iz tvrđave pa je uistinu došlo vrijeme da joj se na određeni način i vrati.

LITERATURA

- BEZIĆ, BOSILJKA, Imotska tvrđava Topana, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 23 (1983.), 207-228.
- DEMORI STANIČIĆ, ZORAIDA, Obnova crkve Gospe od Anđela na Topani u Imotskom, *Grad na gori, list imotskih župa*, 1995., 2(24), 46-48.
- GAMULIN, ANITA, Crkva Gospe od Anđela na tvrđavi Topana u Imotskom, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 22-23 (1996.-1997.), 9-17.
- GAMULIN, ANITA, Imotska tvrđava Topana, *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, (ur. Vesna Kusin), katalog izložbe, Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, 2007., 665-667.
- GUDELJ, LJUBOMIR, *Gradine u Imotskoj krajini*, Split, 2016., 90.
- NIKIĆ, Fra ANDRIJA, Oslobođenje Imotske krajine od Turaka, *Čuvari Baštine*, zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenosa franjevačkog samostana u Imotski, (ur.) fra Bruno Pezo, Franjevački samostan Imotski i „Služba Božja“ – Makarska, Imotski, 1989., 177.
- PETRINEC, MAJA, Izvještaj o arheološkim istraživanjima na prostoru podgrada tvrđave Topana u Imotskom, *Starohrvatska prosvjeta*, III/27, 2000., 227-232.
- SOLDO, JOSIP ANTE, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga I, 2011.
- SOLDO, JOSIP ANTE, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga II, 2011.

- UJEVIĆ, ANTE, *Imotska krajina*, Imotski, 1991.
- VRČIĆ, fra VJEKO, *Župe Imotske krajine I. dio*, Imotski, 1978., 182-187.
- VRČIĆ, fra VJEKO, *Odjeci 250-godišnjeg rada župe Imotske 1717-2. VIII-1967.*, Imotski, 1967., 24-28., 35-36.
- VRČIĆ, fra VJEKO, *Crkva Gospe od Anđela na Topani, Grad na gori, List imotskih župa*, 1995., 2(24), 43-45.
- Continuatio historiae Venetae ab anno 1669 usque ad annum 1692.*
<https://books.google.hr/books?id=7BtAAAAAAcAAJ>

&pg=PP7&lpq=PP7&dq=continuatio+historiae+venetae#v=onepage&q=continuatio%20historiae%20venetae&f=false, (25.01.2019.)

Avvisi italiani, ordinarii e straordinarii dell' anno 1716.

<https://books.google.hr/books?id=4ElbAAAAcAAJ&pg=PA68&lpq=PA68&dq=avvisi+italiani+ordinarii+e+straordinarii+dell+anno+1716>, (25.01.2019.)

Cronaca della Citta e Teritorio di Narenta

<https://books.google.hr/books?id=StXAAAAcAAJ&pg=PA30&lpq=PA30&dq=Cronaca+della+Citta+e+Territorio+di+Narenta>, (25.01.2019.)

Summary

CONSERVATION INTERVENTIONS AT THE TOPANA FORTRESS AND THE CHURCH OF OUR LADY OF ANGELS IN IMOTSKI CONDUCTED BETWEEN 2017 AND 2019

In 2017, to commemorate the 300th anniversary of the liberation of Imotski from Ottoman rule, protective conservation works were commenced at the Topana Fortress, with the aim of adequate presentation and assessment of this important segment of protected cultural heritage of the town of Imotski. These several projects of restoration of structures located within the Topana Fortress should provide an impetus for further systematic restoration and presentation of the Imotski Fortress.

The Topana Fortress is located on a gorge above the Blue Lake (Modro jezero) above the town of Imotski and consists of a lower and an upper level. Due to its dominant position above the Imotski field, throughout history its position was of strategic importance: during the pre-Romanesque period it served as an important fort that was subsequently transformed into a medieval fortress, and ultimately became one of the most important Venetian fortifications in the Dalmatian hinterland after the victory over the Ottoman forces in 1717.

The oldest church in Imotski dedicated to Our Lady of Angels is situated at the foot of the fortress. It consists of a simple set of interconnected structures that gradually emerged during the 18th century, with three distinct phases of construction or addition: the original old church, the chapel (sacristy) and the church annex. In addition to these phases, the complex is characterized by changes in orientation and position of the altar.

Research and protective archaeological-conservation-restoration interventions on both upper and lower parts of the Topana Fortress were initiated in 1973 by the Regional Department for the Protection of Cultural Monuments from Split, and continued, with interruptions, until 1997, the year of completion of the interventions on the Church of Our Lady of Angels. After a ten-year pause, the newly established Conservation Department in Imotski assumed the task and duty of preservation and presentation of the Imotski Fortress.

In 2017, the Office of Certified Civil Engineer Neven Kunjašić from Split, in collaboration with conservator architect Maja Zelić of the Conservation Department in Imotski, drafted a design for the reconstruction and restoration of the church of Our Lady of

Angels. It provided the basis for the interventions that addressed the problem of moisture and water penetration into the interior of the church: injection of the lower part of the walls in order to prevent the rise of capillary moisture, wall grouting, dismantling of existing church and sacristy roofing and construction of new, unified roofing with half round tiles. During the restoration, the objects' roofing geometry was modified in order to achieve visual and aesthetic harmony, while rising of the sacristy provided the entire structure with a more appropriate and proportional volume ratio.

A belvedere with access stairs is planned at the highest point of the upper plateau, with already completed accompanying project documentation. The design, drafted by the aforementioned Office of Certified Civil Engineer Neven Kunjašić in collaboration with the author of this paper, included the construction of steel winder stairs and a guardrail on the planned belvedere. The belvedere is a reinterpretation, or modern presentation of the basic strategic function of almost every fortress, which is the control of area around and below.

Also, the first phase of illumination of the Topana fortress was completed according to the initial design drafted by architect Jelena Merćep-Hajdić from Split, with LED lights installed along the outer perimeter of upper fortification ramparts, while lighting fixtures are planned to be installed throughout the entire fortress area.

All interventions were aimed at reviving this unjustifiably neglected asset of architectural heritage, which has all the prerequisites of becoming an attractive destination of cultural tourism, itself an increasingly important criterion for evaluating the quality and level of development of tourism in a particular area. Therefore, it is necessary to include the Topana fortress among tourist attractions of the entire Imotski region as well as in the action plan of tourism development, but also in important planning and development documents of the town of Imotski. The Topana fortress is one of the most valuable and most important monuments of the mountain city and a ten-century old sign of its history. After all, the town itself evolved from the fortress, so it is high time for the town to return to it in some way.